

Ako bi trebalo izdvojiti osnovno pitanje koje se postavlja
pred cjelokupnu našu književnost tog vremena, a vrlo
dramatično za mladebosance, bilo je pitanje: kako ući
u svijet evropske kulture, a sačuvati pri tom oznake
svoje nacionalne posebnosti

dr branko
milanović

glavne književne pojave u bosni i hercegovini na kraju xix i početkom xx vijeka*

I

Glavne književne pojave u Bosni i Hercegovini na kraju XIX i početku XX vijeka, odmah treba reći, nisu bez čvrste i presudne veze sa srpskom i hrvatskom književnošću u cjelini. Srpski i hrvatski pisci iz drugih naših krajeva, i ne samo savršeni nego i oni iz prošlosti, bivaju najintimniji uzor i podsticaj piscima što se javljaju u Bosni i Hercegovini, a najbolji od ovih svojim djelom uvijek ulaze u zajedničku hrvatsku i srpsku književnu baštinu, kao dragocjen i neodvojiv dio.

Književnost što se javlja u Bosni i Hercegovini ima, međutim, i svoje specifične crte, i to ne samo s obzirom na muslimanske pisce, koji gotovo bez izuzetka povezuju u svom djelu komponente i srpske i hrvatske književne profilacije nego, još više, s obzirom na svoju unutrašnju mozaičku koherenciju, koja uključuje u sebe žive suprotnosti, ali i prožimanje u motivima i tematici, socijalnom i psihološkom određenju, istorijskoj i životnoj povezanosti.

U periodu života pod Turcima, književnost u Bosni i Hercegovini pokazuje jasnu vjersku podvojenost, ali joj je zajednički poučni karakter,

* Predavanje održano na seminaru za strane slaviste u Zadru, jula 1970.

a ne umjetnička pobuda. Izuzetak u tom pogledu predstavlja narodna, lirski i epska poezija, kako s obzirom na literarne prerogative u užem smislu, tako i s obzirom na zajedništvo koje u sebe uključuje.

Književnost u užem smislu, umjetnička književnost, započinje u Bosni i Hercegovini tek odlaskom Turaka, od 1878. godine, kada nova, austro-ugarska okupacija, donosi bitne promjene u život ovih krajeva. Novonastalo stanje izaziva, naravno, otpore i pometaje, ali uz sve depresivne oznake svoje, i vrlo brzo crtava područje kulturnog i književnog rada kao najznačajniji vid nacionalne afirmacije i otpora tuđinskim težnjama. Vjerska tendencija u književnosti, mogli bismo reći, prerasta tada u nacionalnu, a daljim rastom i zrenjem svojim literatura prevazilazi i to ograničenje, i postaje bitno umjetnost.

II

Prvi znaci književnog života u novim uslovima javljaju se već 80-tih godina, pokretanjem, u Mostaru, prvog književnog lista u Hercegovini, **Hercegovačkog bosiljka** (1883), a u Sarajevu **Bosanske vile** (1885). Prvi list je, međutim, bio kratka vijeka, a drugi još zadugo u znaku solidarnosti i prosvjetiteljske orijentacije. U 90-tim godinama, pak, književni život se vidno zacrtava: javlja se čitav niz mladih pisaca iz bosansko-hercegovačke sredine, a časopisi **Nada** u Sarajevu i **Zora** u Mostaru, koji se tada pokreću (**Nada** 1895, a **Zora** 1898, i izlaze: prva do 1903, a druga do 1901) u potpunosti prevazilaze lokalne i regionalne okvire svoje sredine i ulaze među značajne književne revije srpske i hrvatske književnosti u to vrijeme.

Nadu uređuje Silvije Strahimir Kranjčević, najveći hrvatski pjesnik tog doba, koji živi u Sarajevu i uspijeva da u časopisu, uz sva ograničenja, određena činjenicom da ga je austrijska vlast u Bosni inicijirala i usmjeravala, prati savremene pojave i okupi gotovo sve najmar kantnije hrvatske pisce u to vrijeme (od Đalskog do Matoša), pa nekolicinu srpskih (L. Kostića, B. Stankovića i još neke).

U **Zori** saraduju brojni najznačajniji srpski pripovjedači s kraja XI vijeka (S. Srećmac, S. Matavulj, R. Domanović, I. Cipiko), kao i kritičari i književni historičari: Lj. Nedić, P. Popović, M. Car, S. Jovanović i Škerlić, te od hrvatskih pisaca A. G. Matoš (novelom **Mis**), i od slovenačkih I. Cankar. U **Zori** i pokretanjem i vođenjem **Zore** stekli su punu afirmaciju i tri najistaknutija pisca koja su potekla u mostarskoj sredini i dali joj književni pečat: Aleksa Šantić, Jovan Dučić i Svetozar Ćorović. Oni su **Zori** nastojali da daju obilježje moderne revije, s nje glaskom na aktuelnim problemima i sa izrazitijom književnom vrijednošću.

Pažnju, uz to, svakako, zaslužuje i izdavačka djelatnost Srpske listopisarije V. Radovića u Mostaru (počev od 1891), u kojoj su objavljeni

godina prijevodi Tolstoj, Dostojevskog i drugih značajnih stranih pisaca, a jedna edicija Male biblioteke (počev od 1899, u kojoj su našle vrijednih prijevoda (Schegira, Gogoja, Mopasana, Čehova, Gorkog i drugih).

U 20-tim godinama javljaju se i prvi muslimanski pisci iz Bosne i Hercegovine: Safetbeg Bašagić, Osman Nuri Hadžić, Edhem Mulabdić, Rišadin Čatić, zatim Hifzi Bjelevec i drugi. U početku, god. 1889, Musa Bosanskog VIII, Nadi i Zori, a kasnije pokreću i svoje časopise, u Sarajevu: ediciju *Muslimanska biblioteka* u kojoj su objavljivana djela domaćih pisarskog i arapskog.

Nakon prestanka *Zere*, srpski pisci u Mostaru pokrenuli su *Prijegled Male biblioteke* (1902—1907), koji takođe nije bez zanimljivih književnih priloga, iako ne doseže nivo svoje prethodnice, a veoma značajno mjesto dobila je i kulturno-književna rubrika u njihovom listu *Nared* (1907—1908, u Mostaru, i kasnije, 1911—1914, u Sarajevu). List je u svakom broju donosio misli velikih ljudi o različitim pitanjima života, a objavio je i značajne fragmente iz *Deklaracije prava čovjeka i građanina*. Od priloga iz književnosti, treba istaći ogled B. Popovića *Dve reči u svečanosti* i P. Popovića *O dečijoj književnosti*, prve osvrtne i eseje budućih korifeja mladobosanske generacije D. Mitrinovića i V. Gaćinovića (o B. Kneževiću i V. Vidriću od Mitrinovića i o P. Kočiću od Gaćinovića) te niz odabranih prijevoda iz strane književnosti (I. Tena, A. Fransa, A. Dodea, Mopasana, Karđucića, Čehova, Andrejeva i drugih).

Literarne priloge susrećemo u znatnom broju i u drugim listovima tog doba (*Srpskoj riječi* i dr.), što na svoj način govori o razvoju književnog života i značajnom mjestu koje on zauzima u sklopu opštih zbivanja.

U dva maha, u prvoj deceniji XX vijeka, znaci književnog života javljaju se i u banjalučkoj sredini, vezani za djelatnost rođenog sina ovog kraja i jednog od najrasnijiš pripovjedača naše književnosti Petra Kočića. God. 1907. on je u Banjoj Luci pokrenuo časopis *Otađbina*, a 1910. *Razvitak* i okupio oko sebe čitavu jednu grupu kulturnih i književnih poslenika (V. Glušca, V. Skarića, J. Popovića, V. Kondića i dr.), a svojom saradnjom u Kočićevim časopisima i njegovoj književno-kulturnoj akciji dali su prilog i ugledni naučnic-etnolozi J. Cvijić i T. Dorđević, te J. Škerić, mostarski pisci A. Šantić i S. Čorović i drugi.

Kočićevi časopisi nemaju, međutim, prevashodno književni karakter i kratkog su vijeka. Zbog svoje izrazite političke usmjerenosti protiv cakupatora, *Otađbina* je bila zabranjena, a Kočić osuđen. God. 1910. on je

u Banjoj Luci otpočeo sa Razvlikom, u kome će, pored ostalog, biti objavljena njegova znamenita Sudanija, Santićeva lijepa pjesma socijalnog karaktera O, klanje moje (tada pod naslovom Na svijet), fragmenti iz autobiografije prvog bosanskog socijalističkog tribuna Vase Pelagića, prikazi Pavla Lagarića o placima iz evropske književnosti (o Gogolju i Čehovu, Dancu Jansu Petru Jakobsenu, o škotskom pjesniku Robertu Bernsu)...

To je, međutim, već vrijeme nakon aneksije Bosne i Hercegovine, kada se koncentracija svih kulturnih i političkih anaga bosansko-hercegovačkih prenosi u Sarajevo i ono u predvečerje prvog svjetskog rata već živi u klimi presudnih istorijskih događaja.

U književnosti se javlja nova generacija i sve su vidnije nove pojave u njoj. Od najznatnijih pisaca starije generacije, Aleksa Santić je na vrhuncu svoga razvoja (*Pesme*, u izdanju SKZ, 1911). Od ostalih: Kranjčević je umro 1908, Dučić davno napustio Hercegovinu, Kočić od značajnijih stvari daje samo još *Sudaniju* i *Zmljanje* (1910) i sve više se priklanja politici, a zatim biva skrhan bolešću; S. Corović je plodan ali djela su mu neujednačene vrijednosti i mladi, uz svu naklonost prema piscu, već zauzimaju kritički stav prema literaturi takvog tipa. Mladi izražavaju nove poglede i nemirno traže »svoje mjesto pod suncem«. Dimitrije Mitrović, Vladimir Gaćinović, Miloš Vidaković, Jov. Varagić, Dragutin Mraz, Pero Slijepčević, Borivoje Jevtić, a među njim i Ivo Andrić, predstavljaju književnu struju omladinske generacije i njenog pokreta poznatih pod imenom *Mlada Bosna*.

Intelektualna interesovanja mladobosansaca bila su veoma široka i njihova želja da što dublje uđu u svijet istinskih duhovnih vrijednosti nosi u sebi nešto patetično i plemenito. Duboko je simbolizirana u tom pogledu činjenica da je kod mrtvog atentatora Žerajića, koji je 1910. pucao na poglavara Bosne generala Varešanina, a zatim sam sebe ubio, nađen knjiga Marka Aurelija *Razmišljanje o samom sebi*, kao i priznanje Gavrila Principa: »Knjige za mene znače život».

U prvi plan interesovanja mladobosanske generacije dolazile su knjige u kojima su razmatrani aktuelni društveni i nacionalni problemi, a njihova literatura umjetničkog karaktera, s pretežno psihološkom problematikom, nije pobuđivala malo zanimanje. To se najbolje vidi iz odnosa mladih prema stranim piscima: uporedo sa upoznavanjem djela Gorkog i Andrejeva, ide i ljubav za modernu skandinavsku literaturu, kao i za njemačku, francusku, poljsku... Prevode se Hamsun, Strindberg, Ibsen, Čitaju i Metelink, Verharen, Vitmen... U svojim evokacijama i lektiru svojih mladićkih dana, Andrić pominje plejadu velikih poljskih pisaca, od Mickjevića i Slovackog do Piłbiševskog i Prusa.

Omladina proučava i djela iz oblasti etike, filozofije i sociologije. Oni poznaju Ničea i Stirnera; Gaćinović govori o Platonu, oduševljava...

gajom. U svojoj studiji o Mladoj Bosni V. Masleša ističe da su u političkim pretresima kod članova Mlade Bosne poslije stentata prozadane knjige i brošure Marksa, Bakunjina, Kropotkina, Bebeša, Kauckog, Stepnjaka itd.

Bilo je to u pravom smislu riječi vrijeme previranja i traženja i ono dubokog nemira. Osjeća se »novi drhtaj« i ukus za moderno. »Modernost se pojavi (...) i ona nije nikakva opreka narodnom životu i narodnoj književnosti«, isticao je u članku Nacionalno tlo i modernost D. Mitrinović (u Bosanskoj vili još 1898. god.) a Slijepčević u eseju Moderna struja, uporedo sa prefinjenošću umjetničkog izraza i supstrata osjećanja koji joj daju »odlučni znak aristokratske otmenosti«.

Promjenu koja se u književnosti zbiva lako je zapaziti ako se pogleda Bosanska vila iz 1911. godine. Uz priloge starijih pisaca i starije po duhu, ona te godine donosi jednu od najljepših pjesama V. Petkovića Disa, pjesmu Tamnica, te pjesme T. Ujevića, Lj. Viznera, O. Župančića, prve stihove I. Andrića i dr. U Vili te godine I. Sekulić, u jednoj svojoj esejističkoj meditaciji, ističe smisao »pjesničke laži«, D. Mitrinović sa žarom piše o dubini Disove poezije, koju je J. Škerlić bio napao kao »lažni modernizam u srpskoj književnosti«, S. Pandurović apostrofiraju »dosadnu književnost sitnog realizma«, Sibe Miličić i Zdenka Marjanović pišu s oduševljenjem o futurizmu u Italiji. »Spasi me iskušenja zlatne sredine, odmora i mira!« — uzvikuje u svom ustreptalom duhovnom nemiru I. Sekulić.

I po skupu odabranih pisaca, i srpskih i hrvatskih, koji ni u jednom vrednijem književnom časopisu hrvatskom ni srpskom nisu u tako importantnom skupu zajedno, i po tematici glavnih svojih priloga, bilo je očito da Vila, poslije dvadeset i više godina svoja trnovitog puta, pokazuje vidne znakove podmlađenja i, istovremeno, zrelosti. Od skromnog lista za zabavu i pouku, preko uglednog nacionalnog glasnika i mjesta na kojem su se javili i razvili svoj talenat najznačajniji bosansko-hercegovački pisci, ona je u predvečerje svjetskog rata otvorila svoje listove i novom talasu; stvorena je bila živa književna atmosfera i javio čitav niz talentovanih pisaca, a među njima, svojim prvim pjesmama i prijevodima (Vitmena, Strindberga, Župančića), i najveći vizionar bosanskog svijeta i njegove životne suštine — Ivo Andrić.

Ako bi trebalo izdvojiti osnovno pitanje koje se postavljalo pred cjelokupnu našu književnost tog vremena, a vrio dramatično za mladobosance, bilo je pitanje: kako ući u svijet evropske kulture, a sačuvati pri tom oznake svoje nacionalne posebnosti. Značaj tog problema uočavali su svi značajni pisci te epohe, i Matoš i Škerlić, i Marjanović i Nehajev,

i Mitrović i Grahovac, i Štambek i Kufić, i Kusan i Španić. U ovom o. vrijeme je u Bosni (i van nje) bilo više u art. njihova djela.

Prikladnost ovih Evropa su jasnog stana i opora stije domaćeg (u in. književnoj) razvijanju proširena na drugoj, to je bila stvarnost u kojoj je žive : stvarno omladinski naravni; pači prvi svjetski rat. Svjetlost naša nacionalnih i kulturnih sadržaja koji su stajali pred njim, on je pokušavao da se obječi jedne od drugih : »... biti umjetnik i književnik, biti talenta za borbu, za stvaranje, biti naučnik i naučevnik, čovjek naučnih smisla i hajduk koji će murlati i povesti bog za nesreću i pogoršanje, kako je to izrazio V. Grahovac, to je ideal koji je lebdio pona očima pokotjesja *Mlade Bosne*, a u mnogome i pred osvjetljenjem omladinom i drugih naših borbenih središta u to vrijeme.

Ne oduševljena su pratila i sjajne, koje su pjesnici, vješto nemine svijesti svojih epoha, nisu mogli izbjeći. Tako su uz borbeni i optimističku poruku Sauticević i Nizarević stihova, uz gorke i žestoke riječi Katićeve satire, uz sve Škerićeva, a u Bosni Grahovićeve, bošnja kritička naučavanja, potekli našom književnošću toga doba i rječni, blizni stihovi o smrti, smrti i ljubavi. Ponekad su to bili uzasi mladiće književne da se svijet skrivene intime otvori za svjetlo dana, ponekad pjesnik dočevalih stanja i izraz sjetne kontemplacije. Neposrednog odnosa poštivne političke akcije koju je pokretao omladinski naravni uzastoj i tražiti u ovim pjesmarima. Tamnim atmosferama umora, kicnuti, smirivanja, ono govore o naličju ovoga doba i intimno bolovima pjesnika objelježavajući poseban vid njihove životne angažovanosti a u najvećim uzletima i jednu etapu historijskog toka naše poezije novijeg vremena.

III

Dajući ovaj pregled glavnih zbivanja u književnom životu u Bosni Hercegovini na kraju prošlog vijeka pa do prvog svjetskog rata, ostali smo i glavne književne ličnosti koje su u tim zbivanjima učestvovali svojom djelatnošću dale im osnovni počat. Ostalo je da progovorimo nešto posebno o njihovom djelu, o njihovim književnim vezama i nima književnom značaju.

Glavni trijeva reči da su to odreda pisci koji su se javili upravo u o. periodu i u glavnim su (sa izuzetkom Corovića, Sautice i Dukića, Andrića i Stjepčevića) u okviru njegova i ostali u potpunosti sv. filozofomija.

Ovi pisci koji su započeli svoj rad još u turško vrijeme, u posljednjim desetljećima prošlog vijeka, samo je jedna važna ikona: fra Gega 30. 11. (1823—1885). Započevši pisati još u vrijeme ilirskog pokreta, on nastavlja svoju književnu radnju i u poznijim godinama. Godine 18. izšla su u Sarajevu njegova Pjesnička djela, u kojima je on pokušavao

pod naslovom *Osvetnici*, da objedini svoje epske pjesme i da im karak-
ter epake cjeline.

Kritika je, što je zanimljivo, dočekala *Osvetnike* s hvalom i veličanjem
Martića kao pjesnika. J. Čedomil isticao ga je kao pisca izrazitih kva-
liteta (u *Iskri*, 1893), a D. Surina (u *Vijenu*, 1895), poređio ga sa Kačić-
dijelovima, ne zaostaju «ni najmanje za homerskim prikazivanjem».

Suprotno od toga, međutim, Martićeva epska pjevanja bila je daleko
od duboke poezije i u kasnijim književno-kritičkim osvjetljenjima to
je jasno i bez dvojbe podvući. A. Barac će reći da Martić «uopće nije
umjetnik-stvaralac, nego stihotvorac», mada ne odriče da se pojedini
odlomci Martićevih pjesama «doimaju kao poezija» i da imaju vrijed-
nost kao «dokumenti jednog književnog razdoblja».

Ono što je pažnje vrijedno, u ovom slučaju, jeste činjenica da je prvu
izrazito kritičku ocjenu Martića kao pjesnika dao jedan pisac iz Bosne,
i sam inače blizak franjevcima, Tugomir Alaupović (1871—1958), Andri-
ćev stariji zemljak (rođen takođe u Docu kod Travnika), nastavnik
prijatelj i pomagač. Pišući u spomen-knjizi *Fra Grgo Martić*, (Sarajevo,
1906) o *Osvetnicima*, on je istakao da među pojedinim dijelovima nema
čvrste veze, da se »radnja pomiče sporo i lagano«, da se pisac gubi u
opisima sitnih pojedinosti te pada »u nizinu obične hronike« ili zatrpava
osnovnu nit »retorskim razvlačenjem».

Inače, Alaupovićev osobni književni rad takođe nije bez zanimljivosti,
i njegove *Probrane pjesme* izišle u Zagrebu 1902. a osobito neki kasniji
stihovi, predstavljaju ga, svakako pod uplivom Kranjčevića, kao pjes-
nika uznemirene kontemplacije i patosa, koji, uz sva obilježja starinskog
»vilovanja«, izražava i akcente tajne slutnje i oblačnih duševnih stanja
karakterističnih za poeziju tog doba i dovoljno je, mislim, i samo neko-
liko stihova, iz pjesme s karakterističnim naslovom *Sumornost*, da pruže
jasan dojam o tome:

Pomračen gleda duh i zadnje upire sile,
Misli da skupi i poveže konce
Svjesti i jave Sve gušće gnjetu se tmine
U gluhoj noći Tek drhti mrtvačko zvonje,
I pauk ružni otrovnim sokom
Ispleo mreže guste i ponosan seče,
Nada se noći i vječito memljivoj tmini,
Iz koje dan se nikad roditi ne će

Iz pisma što ih je I. Andrić, u kasnija vremena pisao Alaupoviću (a
objavio fra Rastko Drijić, u *Dobrom pastiru*, 1962) vidi se intimna pove-
zanost našeg najvećeg pisca Bosne sa svojim starijim zemljakom, kao
i neposredne, čak, neke sugestije koje je Andrić od svoga učitelja dobi-

jan. Da li i u Alaupovićevoj književnom radu ima, međutim, i nekih dalekih nagovještaja Andrićeve okrenutosti djeđovskoj baštini i zapretnom smislu životnom, teško bi bilo reći.

Ono što je daleko lakše, i što smo već napomenuli, jeste Alaupovićevo povezanost s Kranjčevićem koji je, živeći više od 20. godina u Bosni (od 1886. pa do svoje smrti, 1908, što znači i više od pola života), bio u njoj najznačajnija pjesnička ličnost.

Onaj Kranjčević za čiju najautentičniju karakterizaciju vrijede Barčeve riječi: da je imao »i deklamatorsku snagu Senoinu i nešto mekoće Preradovićeve«, »i jednostavnosti lirске narodne pjesme« i »kreptine Jakličeva izraza«, i »reskoće Kovačićevih stihova«, u čijoj se poeziji »izmjenjuju nježna lirska mjesta sa satikom, rečenice tople poput molitava sa sarkastičnim ispadima«, prije dolaska u Bosnu objavio je samo svoju prvu pjesničku zbirku *Bugarkinje* (1885) i tek nekoliko pjesama izrazitiije poetske snage (*U Katskombama*, *Noć na Foru*, *Radniku* i još poneku), a sve ostalo napisao je za svog bosanskog živovanja (zbirku *Trzaji*, iz 1902, i izdao je u Bosni, u tuzlanskoj štampariji).

Čitajući Kranjčevićevu poeziju opažamo da se najznačajnije njegove pjesme osnovnim motivom i eksplikativnim elementom reflektuju u vrlo raznolikim sferama, ali se sve one međusobno prožimaju i stvaraju tako jedinstven poetski svijet: u tim pjesmama pretaču se patriotsko i socijalno osjećanje i opšteljudska problematika sa neposrednim pitanjima vlastitog individualiteta i životne egzistencije, evokacije prošlosti sa trenutnim časom zbilje, konkretne društvene suprotnosti s traženjem etičkog smisla u osnovama svijeta.

Tako, na primjer, Kranjčevićeve najznačajnije pjesme »patriotske inspiracije« *Na obali uskočkoga grada* (1896) ili *Moj dom* (1887) upravo u spregu saživljenosti svoga i domovinskog predstavljaju nov poetski smjer u hrvatskoj domoljubnoj lirici. U prvoj od njih, *Na obali uskočkoga grada*, intimni doživljaj zavičajnog mora i pejzaža:

Tiho leži, tiho, more moje drago,
Ko sanjarska duša djevojčice nujne...

.....
Ne znam, što je ovdje tako slatko meni
Ožarena oka gledati niz pučinu,
Srebrnu i žarku u sutonskoj sjeni,
Ronit joj u boje, pjege i dubinu...! —

taj zanos pred »ogledalom duše«, pretače se, dalje, u gorli ton vajkani o sirotinjskoj bijedi, a onda, opet, stišava u toploj riječi utjeha.

U pjesmi *Moj dom*, domovinsko se u potpunosti veže za sferu intimnog kao nedjeljiva sudbina i prostor vlastite duševnosti:

Ja domovinu imam: tek u srcu je nosim
 I sve, što po njoj gaji, po mojem srcu plaše,
 Njen rug je i moj rug:
 Mom otkinuze biću sve njojzi što uzde
 i ne vraćaju dug.

I, isto tako, u pjesmama o naličjima društvenog života ili o izvitoperenijima ljudske prirode u društvu (U maskiranoj gomili, Gospodskom najdubljem smislu života (Iza spušenih trepavica, Astrea, Lucida interstapa sve u poetski medij duha koji traži i oertava svoju bit. Tako, u pjesmi Lucida intervala, obuhvat života sažima se u sebe:

Moj prostor nije širi od mene
 I ja ga potpuno punim! — ali proteže, zatim, sve do sfere smrti, lebdeći u njoj, i u tim preobražajima duhovnog prostora sarkastični rug gorčine nad bijedom ljudskog postojanja odjekuje onda kao izgubljen u beskraju.

U pjesmi **Mojstije**, pitanja o smislu ljudskog življenja takođe se radaju u neposrednom suočenju sa smrću i tek u sjenci njenog prostora pokušavaju dosegnuti mogućnosti i ograničenja ljudska; u pjesmi **El! El! Lamá azavtani?! oertava se drama ljudskog postojanja odvojenog od božanske promisli i bez upliva Hristove žrtve, a u pjesmi Zadnji Adam kao posljednji znak čovjekove životne prisutnosti i misli o suštini svijeta i ljudskog života — oertava se znak pitanja.**

Kritiku su, naravno, često veoma zabrinjavali ovako pesimistički akcenti u Kranjčevićевой poeziji, kao i problematični vidovi njegovog religioznog osjećanja. Međutim, uz sav sumor što se u ovoj poeziji izllo, otporna snaga ljudske duševnosti u njoj ipak trijumfuje: apoteozom bola, iskrama nade, ali, ponekad isto toliko, i gorkim osmijehom prevarenog, što ipak živi.

Uostalom, u traženju odgovora na pitanja što ih postavlja Kranjčevićeva poezija, treba se upravo njima vraćati, a ne zaustavljati nepovratno pred ovim ili onim odgovorom što ga on eksplicitno daje. Dubina poetake mudrosti u poeziji Silviјеvoj ne može se više, kao što se htjelo nekoć, u školskim zadaćama, dosezati unošenjem ove ili one njegove sentence kao teme i odgovora za sebe: u kontrastnim osvjetljenjima, u nedoumicama i trzajima prava je klima Kranjčevićevog poetskog svijeta, a iznenadni procjepi između patetične vjere njegove u smisao koji kao da mora postojati i iznenadne vrtoglavice pred haosom besmisla koji plovi svijetom pred njegovim očima, jedini su pravi otvori za pogled u njegove dubine.

Snaga te poezije izlazi u kontrapunktu podignatog, svečanog glasa i otvorena gestika kojom ga presijeca otezanje ili malaksalost, opet tog prerasipnosti ili tople riječ bola, kao i u neodređenim preobrazajima slike vječnosti i trenutka postojanja, slabobe velične čovjeka, svijetlosti i mraka života. Otud i živopisnost i dramatika te poezije, i osobujnost i modernost Kranjčevićeva poetskog vizionarstva.

Dakako, Kranjčevićev poetski duh nije uvijek plivao i nije mogao plivati otvorenom pučinom slobodnog izražavanja, nego se zatvarao i bio zatvaran i u okvire starih sistema i neposrednih uslovnosti istorijske situacije i svog položaja u njoj. Ali, on je, više nego jedan hrvatski pjesnik njegova vremena, u nizu svojih najboljih pjesama, kao i u mnogobrojnim rasutim iskrama, dao da se osjeti, kako će to reći Križeta, »razmicanje lirskog gradiva«, čine je dojakošniji svijet naše poezije preinačavao svoje vidove i osvajao nove duhovne predjele.

IV

Iako Kranjčević nije saradivao u mostarskoj Zori, a ni mostarski pisci Šantić, Dučić i Čorović u Nadi, veza među njima, u izvjesnim vidovima, ipak je postojala. Kranjčević je bio kratko vrijeme u mostarskoj školi nastavnik Čoroviću, a u Nadi je u nekoliko mahova davao osvrte koji su se odnosili na pojedine knjige Čorovićeve i Šantićeve; Čorovićeve zbirke crtica *Iz Mostara* i *Iz Hercegovine* (1896), pripovijetku *Markov srijeh* (1897), crtice *Iz moje domovine* (1898) i *Zapise iz kasaba* (1900), te Šantićev prijevod Hajneovog *Lirskog intermeca* (1898) i njegove zbirke *Pjesama* (1901). I jednom i drugom mostarskom piscu Kranjčević je priznavao »neosporan talenat«, ali i podvlačio njihove nedostatke. Čoroviću je prebacivao šablonski odnos prema stvarnosti, izvjesne predra-sude i nedovoljnu brizljivost u motiviranju i karakterizaciji likova, izradi pripovijetke, a Šantiću suviše pokloničku vezanost za uzore, ba-ralnost erotskog momenta, odviše glatkosti i lakobe u stihovanju.

Bili su to sve početnički radovi mostarskih pisaca, koji će svoju punu zrelost postići tek koju godinu kasnije, i Kranjčević je, svakako, bio u pravu a nije bio ni usamljen, kada je ovakve primjedbe izricao.

S druge strane, mostarski pisci upoznali su Kranjčevića već kao zrele pjesnika i prema njegovoj poeziji gajili iskreno poštovanje. God. 1897 J. Dučić je pisao u *Zori* o Kranjčevićevim *Isabranim pjesmama* nazivajući ih »najsvjetlijim perlama jedne osjetljive duše pjesničke«, u kitom rijetkim i dragocjenim«, a pjesnički svijet što ga ona iskazuju »titanskom šunom« u kojoj bruji muševan glas zbilje i odiše krepki retorička snaga.

Posebno je, pak, Dučić istakao širokogrudni patriotizam Kranjčevićev, i toplinu i iskrenost u kojim je izražen, po čemu ga je upoređivao Viktorom Igoom i Zmajem.

Dubok pijetet prema Kružjevićevoj ličnosti izrazilo, kasnije u zapisi daš se Šantić može povezati sa velikim hrvatskim pjesnikom (Škva, 1918) i S. Čorović, karakteru jednog dijela svoje vlastite poezije zreoog pjesnikom čak po ljudski smisao patnje i boju, visljora Hrista, bliskog ljudskoj suštini, pjesama.

Mostarski pisci imaju, međutim, uz sve što ih spaja za druge, svoju posebnu književnu individualnost ne samo u odnosu prema piscima iz sredini u kojoj su bili »prvi ljudi« oni su cijelu prvu deceniju svoja književnog rada ostali podložni nekoliko književnim uticajima: Šantić i Dučić osobito uticaju V. Ilića, a Čorović pripovjedača srpskog realizma. I posljednju mladalačku knjigu svojih Pjesama, te Čorović svojih mladalačkih *Crtica*, njihov razvoj se ubrzava i svaki od njih ostvaruje djelo izrazite individualnosti.

Nakon oštre kritike koju je napisao B. Popović o Šantićevoj pjesničkoj zbirci 1901. on već 1908. g. biva, i s pravom, proglašen za obnovitelja rodoljubive lirike srpske, a 1911. g. njegov negdašnji oštar kritik, B. Popović, unosi u svoju *Antologiju nove srpske lirike* 11 Šantićevih pjesama. »Njegov patriotizam je na realnom osnovu i pozitivne sadržine«, kao što kaže Škerlić, ali u isto vrijeme iskren i dubok u snazi i patosu osjećaja i etike:

Mi znamo sudbu i sve što nas čeka,
No strah nam neće zalediti grudii..

.....

Snaga je naša planinaka rijeka,
Nju neće nigda ustaviti niko!
Narod je ovi umirati sviko,
U svojoj smrti da nađe lijeka...

No Šantić nije samo značajan pjesnik rodoljubivih stihova i u dijapazonu njegove poezije oertava se čitav jedan svijet u kojem se rodoljubivo osjećanje prepliće sa socijalnim, pejisaž rodnog kraja sa slikama pučkog života, ljubav i uzdah sa osjećanjem životne prolaznosti, svijet vlastite duševnosti i života uopšte.

Šantićeva elegija *Pretprazničko* veče predstavlja najviki individualni izraz njegove poezije, u kojoj trepti plemenit sjaj bola i u tihoj snemosti prepliću se tajni konci života i poezije kao utjehe.

Drugi mostarski pjesnik, Jovan Dučić, za razliku od Šantića, rano je napustio mostarsku sredinu i u svom daljem pjesničkom putu, apsorbujući moderne književne struje, zapadnoevropskog simbolizma i parna-

savazaka poezije, prije svega, nastojao je da svojim stihovima ostvari mirnu harmoniju duha i oblika, slika i osjećanja, ritma i kontemplacije.

Kao poetika formula bitljenja i značenja što ih je Dučić htio svojom poezijom izraziti, navodi se uvijek njegova pjesma *Mirna poezija*:

Mirna kao mirmor, hladna kao sena,
Ti si bleda, tiho devojče što snega.

Pusti pjesma drugih neka bude žena,
Što po nečistijem ulicama peva.

Ja ne mečem na te dinduve sa trakom,
Nego žute ruže u te kose duge;
Budi odveć lepa da se svidiš svakom,
Odveć gorda da bi živela za druge.

Budi odveć tužna sa sopstvenih jada,
Da bi išla ikad da težiš ko strada,
A čedna da vodiš gomile što nagle.

I stoj ravnodušna, dok oko tvog tela,
Mesto kitnjastog i raskošnog odela,
Lobdi samo pramen tajanstvene magle.

Makako karakteristična za jedan trenutak i jedan vid Dučićeve poezije težnje, ova pjesma, ne može, ipak, da izrazi pravu bit njegove poezije u cjelini. Dovoljno je, na primjer, zaustaviti se samo na stihovima njegove inače malo poznate *Pesme o sebi*, iz dobnijeg vremena (1912), pa da se vidi relativnost mladićkog poetskog prkosa i jedno savim drukčije životno osjećanje:

I ja sam nada srca setnog
I far u moru nepoznatom,
I reč sa usta krivokletog ...

Na pustom putu atom praha,
I nebu sunčev krug i slika,
Žiljak u domu siromaha,
Suza u oči mučenika.

U Dučićevom pjesništvu, naplate, narviše pažnju privlače "opisni", "posni" i stakacija lažernosti, ironije i otmalog aplisa. Ali u njegovoj poeziji, i to je njena dublja bit, i ponorni fluid dubavnog osjećanja po tajnom života, noći, prirode i ljudskog duha i srca:

Ko patvaca vale oči nabojane,
srca, srca, srca! i kaku se raspe,
kad se sveto od vas odvoji i kuga,
val sveti od svag voji i kaji od svag.

Propozicijom "svetom osjećanju", odlikovano je njegovim pjesničkim svijetom i životom. On je u tom pogledu povezan sa stihovima "svetom osjećanju".

obitna na zajedničke izvore nadahnuća, tam »svetom tugom« i »slajem
suzi«, vraćao se opet, uz sve razlike što ga od njih dijela, i u srodnost
sa presudnim životnim osjećanjem Kranjčevića i Šantića.

Treći član mostarskog »trifolija«, kako se u ono vrijeme govorilo, Šve-
tović (1875—1918) također je započeo u mladosti u strujama naše
poezije XIX vijeka, ali se brzo okrenuo pripovjedačkoj prozi i u njoj

Njegov književni opus je veoma obiman, i to ne samo brojnošću djela
nego i obuhvatom životne građe, pa i raznovršnošću književnog obliko-
vanja. (Glavne su mu pripovjedačke zbirke pod zajedničkim naslovom, U ba-
šćama odmara, zatim roman Stojan Mutikaša, drama Zelimćar i dr.). To
djelo je, međutim, vrlo neujednačeno: velik broj Čorovićevih tekstova ostao
je bez književnih vrijednosti, u najvećem broju pozitivne crte stoji vidno
ispoljene jedne pokraj drugih. Ali, Čorović je i u nedovoljno produblje-
nim i neprečišćenim oblicima svoga pripovijedanja znao da osvjetli
veoma značajne životne pojave i istakne markantne crte ljudskih na-
šašeg narodnog mentaliteta kakve nije opisao niko prije njega ili bar
niko kao on.

Temperament Čorovićev i obilje motiva koje je zahvaljujući svojoj otvo-
renosti prema životu i pronicljivosti u posmatranju otkrivao, neprestano
su ga gonili na nove »zapiske« o životu i na uvijek novo pisanje. »Njemu
četvrtak ne bi oteo temu za petak«, primjećuje duhovito jedan njegov
drug iz Zorinog kruga. Građa za crticu, sliku, igru, ili čak roman, uvijek
je imao pred očima: u živom komešanju mostarske čaršije, u sjenci
njenih mahala i skrivenih mjesta u njenim baščama, na horizontu her-
cegovačke zemlje.

»Moralni istorik i povjesničar svoje sredine«, srastao s njom i osjetljiv
i za bilo njenih najskrivnijih damara, Čorović je pratio i u svome
djelu iznosio mnogobrojne pojave i likove koji karakterišu taj život.
U tim pričama, da pomnemo samo neke, on je, istina poslije S. Sremca,
ali ne sa manje prodornosti i topline, opisao tužni rastanak starovre-
menskog Muslimana sa zavičajem, koji on, nemoćan da se pomiri sa
onim što donose nova vremena, nevoljko ostavlja, odlazeći u daleku
Tursku (Omer-aga); bilježio je sa superiornim humorom sifepo suje-
vjerje »sitnih duša«, kao izraz straha i plitkog shvaćanja života (Šmiral);
otkrivao je u skrušenom bogomoljcu prerušenog grešnika (Rijedak tefe-
rić) i pod korom strogosti i prkosa, skrivenu »slabost« osjetljivosti
(Majstor-Petrovo srce); slikao je opasnu čudljivost dokonih ljudi koji u
svojoj zabavi odlučuju o nečem što pogada tuđi život (Na pripeci); naslikao
je Muslimana starinskog kova koji u svojoj letargiji ne želi ni dobitak
jer mu to remeti mir i užitak (Bećir-agin put). U svojim pričama iz
života malih i nezapaženih ljudi, opisao je, sa sebi svojsvenom bla-

gošću razumijevanja i toplim humorom, svijet »sa dna« u različitim njegovim vidovima: u borbi sa sirovom elementarnošću prirode i sišepoj odanosti poslu i dužnosti (Hakija); ponosni inat najsiromašnijih pradžahlijevina koje postavlja novo vrijeme (Ibrahimbegov čolak); neočekivanu soagu koja izbija iznenadno svom silinom, i bijednim ljudima vraća njihovo ljudsko dostojanstvo (Pendek), način na koji u svom sapekam životu pogrružene ljudske prirode prihvataju životnu radost (Radost Omera Grbe), poživovanje i duševnost ljudi koje je život odbacio (Sindža) ili sreća iznevjerila (Cesna), itd., itd.

Sve ove brojne i složene životne pojave i ljudski odnosi dani su u Čorovićevim pričama u glavnom bez razmatralačkih tendencija, u jednostavnoj prirodi njegovih »slika« i u raznolikim vezama što ih njegovi ljudski likovi uspostavljaju sa životom.

A ti likovi, koji u Čorovićevim pričama stoje u središtu njegove spisaateljske pažnje, uz osjećanje ponosa, inata i čudnovatosti koja ih najčešće obilježava, imaju još jednu dublju, zajedničku crtu — pristo dušnost.

Socijalna motivacija njihove bijede i stradanja nije uvijek dovoljno razjašnjena, ali je ocrtan raskorak između njihove stvarne ljudske vrijednosti i položaja u kojem su zatečeni, sam po sebi s kritičkim akcentom ozbiljnog socijalnog, moralnog i psihološkog značenja i, što je i najvažnije, u znatnom broju slučajeva, sa upečatljivim književnim efektom.

V

Kao i Čorović, i najznačajniji bosanski pripovjedač tog vremena Peta Kočić, sin Bosanske Krajine, nosio je u sebi pretežno eruptivan umjetnički temperament, ali je za razliku od Čorovića, a i većine drugih srpskih pripovjedača tog vremena bio s jače izraženim kritičkim čulom. Otud se on javlja kao pripovjedač koji, s jedne strane, nastavlja realističku vokaciju naše starije pripovjedačke proze, a s druge strane više u saglasju sa onim što se u našoj poeziji tog vremena javljalo, izražava i vidne artistske tendencije: u slikovitosti i ritmičnosti svojeg pripovjedačkog kazivanja, u lirskoj obojenosti pejsaža i njihovom dovođenju u vezu sa duševnim stanjem čovjekovim, u čistoti jezičkog izraza.

Povezanost »životnog« i »umjetničkog« koju Kočić u svom djelu ostvaruje, ogleda se već u njegovim prvim pričama. U prvoj od njih, Tu (1891), povremena idiličnost smokkog ambijenta podajeća nedvostruko na Veselinovićevo »slika sa selav«, ali su u njoj i prve vidne znake Kočićeve vlastite pripovjedačke vizije: tu je zacrtan prostor njegovog pripovjedačkog doživljaja, tu su prvi raspori njegovih »slika sa selav«, tu je i jedan od glavnih junaka Kočićevog svijeta, David sa sv

jin jezaveom. Kada se Tuba čita s budnom mislju na ostalo što je Kočić poslije napisao, asocijacije već nezaustavljivo idu u različitim smjerovima: natrag, u prošlost naše književnosti, da se vidi njen odnos prema onom što je već bilo napisano, što on zatiče, zatim u život, u Kočićev zavičaj kao prototipsku osnovu njegove pripovjedačke zamisli, a onda još više unutra, u Kočićevu pripovjedački svijet, ka djelima koje nastaju iza Tube. M. Karanović je utvrdio da su matene svi glavni junaci Kočićevi odista živjeti: i Lujo, i David, i Simeun Đak, i Mrguda, i mračajski proto. Ali Kočić ih je u svom djelu doveo u nove odnose: Tubu sa Mrgudom, po sličnosti sudbine, Davida sa Sudanijom, po pravcu i obliku satiričnog dejstva, a Simeuna Đaka u različita suočavanja, ocrtana u pet različitih međusobno povezanih priča o njemu. Tako se Kočićeve priče nadovezuju jedne na drugu i ne prekidajući svoju vezu sa »živim životom«, ocrtavaju, malo-pomalo, njegov pripovjedački svijet istovremeno i u njegovoj unutrašnjoj, koliko životnoj toliko i umjetničkoj povezanosti.

Objašnjenje koje je Kočić dao o svojoj Mrgudi, kada je moralizatorskim nakanama jednog plitkog kritičarskog zaključivanja suprotstavljao svoje shvatanje njene prirode, nedvosmisleno pokazuje da je on bio svjestan tog složenog životnog i umjetničkog smisla u svom djelu, kao i onog novog što je njime donosio u našu pripovjetku. U svom pismu Marku Caru, koje je tada pisao, on ističe da je u Mrgudi pokušao ocrtati pravu seljačku ljubav, koja je, po njegovom uvjerenju u pričama naših tadašnjih pripovjedača, »skroz i skroz falsch« predstavljena, te da je nastojao da toj ljubavi da »što je moguće neposredniji izraz i što ljepši, i vjerniji oblik«, drugim riječima što vjerodostojnije životno obilježje, ali i što suptilniji poetski vid. I dalje, on upozorava na to da nije prirodu Mrgude moguće shvatiti ako se ona površno gleda, jer tada može izgledati i odvratna i bestijalna, nego je treba sagledati dublje, u složenom vidu njene »divljačke bestijalnosti« koja postaje »divna, nedostižna uzvišenost«, što znači da je nastojao proniknuti u unutrašnji smisao pojave života, a istovremeno njihovim osvjetljavanjem ne lišiti svoje djelo onog »unutrašnjeg« značenja.

Naravno, ovu težnju za »unutrašnjim« ne bi trebalo shvatiti kao neki vid namjernog »maskiranja« pojava i značenja, nego kao autentični oblik životne pojavnosti i djela koje punoću života nastoji predstaviti. Jer, inače, Kočiću ništa mrže nije bilo u književnosti od prazne i hladne »ornamentike«, koju je on vidio kod izvjesnih savremenih pjesnika, i od svega što književnosti daje draž i vrijednost, on je najviše cijenio jednostavnost i iskrenost.

Čak i Kočićev odnos prema tradiciji, koju je strasno volio i istraživao, u njegovoj pripovjedačkoj viziji stilizuje se u konture realističke vjerodostojnosti. Samo u zapisu o Zmijanju, koji ima pretežno etnografski karakter, on ostavlja da se prednja jave u izvornom obliku seljačke

interpretacije, u svojim pričama o Simeunu Đaku, međutim, on ih ponikljivim sjedenjem i usakrnim osvjetljivanjem dovodi do višeznačajne punoće života. Čak ni velika i iskrena ljubav njegova prema narodnim pjesmama koje je on nazivao »divnim i snažnim« »slatkim i svjetlim«, nije ga sprečavala da visokom letu epike mašte ne suprotstavi opori glas životne zbilje. On je osjećao da jedno bez drugog blijedi i opojna Simeunovu priču o »zulumu« i junaštvu, tek glasom »onog iz kasa« uzdizao do simboličnog znamenja naše istorije i našeg života. Osjećao je da tek stapanjem tih dvaju raznorodnih glasova života može pomjeriti granice neposrednog dešavanja i površinskog smisla svoje priče i ono što je samo jedan trenutak i mali prostor zbačenog krajiškog sela, kako je to primijetila već I. Sekulić, učiniti dijelom životnog prostora i narodne istorije.

No Kočićevo pronicanje u život svoga zavičaja išlo je i dalje, do najdubljeg životnog jezgra, naročito u njegovoj viziji zavičajnog pejzaža, u njegovom »osjeđanju jezive planinske mistike«. Pred timornim plavenilom daljine, pred mrkim licem krajiških planina, u magli njenih jutara i surovih snježnih mećava, nad svjetličastim prskanjem njenih voda, u žalobitnim zvucima čobanske svirale, pri pogledu čudesne groblja bogumilska što se »mirno prelivaju u suncu i počivaju kao dubokom snu« — Kočić je zastajao ne kao pripovjedač koji želi da sv to opiše nego kao stvaralac koji osjeća da to što postoji živi u njemu kao prvi put videno. »Nemir, drhtaj«, ne obuzima samo njegove junak pred prirodom nego i pripovjedača koji o njima piše. »Trgoh iz sa toliko života«, kaže on u jednoj svojoj priči, ističući svoje uzbuđenje pred tim što probudeno navire i plavi njegovu ljudsku dušu, a on i plaši može li sve to objumiti i razumjeti. Opori životni smisao za realnost, istina, prevlada tu jezu samog čovjeka pred neizmjennošću života ali i biva prožet njenim drhtajem. A od tog drhtaja širi se i prost Kočićeve slike, dubina i opseg njegovog životnog zahvata: »kroz maglu«, »kroz svjetlost«, »kroz mećavu«. Ono duboko lično, koje je Kočić isticao kao preduslov umjetničke vizije, spaja se na taj način sa onim što najopštenljudskije, a kontemplativno se potvrđuje kao bitni, sastavni i realističkog promicanja u javu čovjekova života.

VI

»Sarnoj karti naše narodne kulture«, što podsjeća »na zanimljivo razbacane kamenčiće od stotine boja«, kako je to pisao Kranjčević, č u književnosti Bosne i Hercegovine, na kraju XIX i početkom XX vij svoj kolorit i djela muslimanskih pisaca koji se tada javljaju, među jima su glavni: pripovjedači Osman-Nuri Hadžić i Edhem Mulabdi pjesnici Safetbeg Bašagić, Osman Dikić i Musa-Cazim Čatić.

Osman-Nuri Hadžić (1869—1937) ponikao je u mostarskoj sredini, književnosti se oglasio odužom pripovješću Ago Šarić (1896). Među svoj glavni književni rad on će u 90-tim godinama nastaviti u knji

noj snobiozi sa svojim zemljakom Ivanom Miličevićem, napisavši pod zajedničkim pseudonimom Osman-Aziz, romane *Bez nade* (1895) i *Bez svrhe* (1887), te zbirke pripovjedaka *Na pragu novog doba* (1896) i *Pripovjesti iz bosanskog života* (1899).

Edhem Mulabdić (1864—1953), objavljuje roman *Zeleno busenje* (1898), zbirku pripovjedaka *Na obali Bosne* (1900), te pripovijest *Nova vremena* (1914), a uz to je jedan od pokretača i urednika časopisa *Behar*.

Safetbeg Bašagić (1870—1934) javlja se kao pjesnik pod pseudonimom Mirza Safet, zbirka *Trofanda iz hercegovačke dubrave* (1896), *Misli i čuvstva* (1905), te *Izabranim pjesmama* (1913). Bio je, takođe, među pokretačima časopisa *Behar*, a napisao je i dvije zanimljive radnje iz bosansko-hercegovačke istorije i kulturnog doprinosa: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (1900) i *Bosanci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (1912).

U krugu mostarskih pisaca oko **Zore** javio se, pored ostalih Osman Dikić (1879—1912), objavivši u razmaku od nekoliko godina tri zbirke pjesama: *Pobratimstvo* (1900), sa Omerbegom Sulejmanpašićem i Salihom Karabegovićem, te *Muslimanskoj mladeži* (1902) i *Aštikije* (1903). Kasnije se posvetio nacionalno-kulturnoj akciji, uređivao list *Gajret* i umro mlad u punom naponu svoje djelatnosti.

Iako su se vraćali i u istoriju, muslimanski pripovjedači iz Bosne i Hercegovine glavnu svoju pažnju posvetili su u svom djelu savremenom životu bosansko-hercegovačkih Muslimana u novim uslovima, austro-ugarske okupacije. Tako, na primjer, u romanu *Bez nade*, Osman-Aziza, daje se u kontrastu slika dvaju različitih predstavnika muslimanske sredine: onih što su okrenuti «starom vaktu» i predani «sudbini» nepovratno propadaju, i onih koji se nastoje prilagoditi novoj situaciji i u njoj zasnovati realan život; a u romanu *Bez svrhe* žigoše se neradan i pokvaren život mladeži po medresama, u crnim slikama, koje idu na mahove do naturalizma; u *Zelenom busenju* Mulabdić prikazuje događaje u Maglaju 1878, ulazak austrijskih trupa, pogibiju svoje majke i brata, život u previranju i brojnim zapletima.

Sva ta djela, međutim, pisana «za časovite potrebe života» i s naglašenom utilitarističkom tendencijom, i pored mjestimično uspješih mjesta u crtavanju atmosfere, likova i pejzaža, ne dosežu u čisto književnom pogledu neki značajniji domet. Pišući 1901. godine u *Nađi* o Mulabdićevim pripovijetkama, M. Marjanović je isticao da su muslimanski pisci tog vremena: «iznijeli sijaset originalnih muslimanskih tipova iz raznih slojeva, crtali su dosta dobro prilike, duševni horizont i strukturu svojih ljudi», obraćajući u tom crtanju «osobitu pažnju na socijalni moment». No oni, na žalost, kako s pravom zaključuje Marjanović, nisu dali «osebujna i duboka djela veće umjetničke cijene».

U pjesmi, pjesma Indijevaca i Džakova stihova, takođe ima izvorne
književno-istorijske ali ne i estetske vrijednosti. Prodominirajući Indijev-
cima jeva stihovi, Književnost je, istina, izuzetno bogata da se osni na
pjesmama predstave estetskog sadržaja, a naj dublje psihološki i etno-
strani — misli bog unije kao iskusan stih i raznovrsno stih, kao
ljudskom stihom i sadržajem sadržajima sadržajima stihom da kao
zagranje ali i da kao zapadne istovremeno, ali za pjesmu, a djelom pjesmu,
ipak ne predstavljaju svoj književno-istorijski sadržaj, kao ni Indijevaca,
a kojim se ogleda duh i stil narodne pjesme naših Muslimana, ali kao
opisni stihovi i pjesme.

Kapetanović književni talenat među muslimanskim pjesmama tog stila
kao je, ipak Musa Čaušević Čaušević (1878-1915), a kojim je u svojoj vrijeme
Tito Ujević pjesmu naših zapadne civilizacije pjesme i pjesme stihom,
a tek je u svojoj vrijeme detaljnije osjetljen za stihom Abdurrahman
Nuređin Musa Čaušević Čaušević, Telenj, 1965.

Čaušević je bio student u Carigradu i Zagrebu za Muslimanskim književni, kao
koji se poticao i propadao u pjesmu i neumoljivi. Dobro poznao je turki
i pjesmu književnost, ostavio je niz prijevoda iz turki, a ostavio je
i kao i hrvatsku i zapadne pjesmu, ali on književni takođe važan u svo-
jevnom djelu Petarpetri, međutim, vrlo raznovrsne stihove, kao se stih
i obogaćeni pjesma i dala više pjesama raznovrsne pjesme stihove, a
različitim stihovima, a naročito u onim u kojima se koristi kao svo-
jedinstven stihom, kao u pjesmi Ja n'jesam sanjar, na primjer, kad kao

Ja n'jesam sanjar, na sunčanom traku
Što zida sebi dvore od bijela,
Ta je sam petak, kog po crnom mrazu
Na ledenom krilu silni vjeha bura
Mo svekli letak se tanare grane
U mrazu jesen kad na zemlju pade.

A takvim stihovima, već pjesme muslimanskim pjesme obogaćeni su
književnost koji se stihom u Bosni i Hercegovini kao dio svoje stihom
vrijednosti.